

УДК [930.2:316.3-058.34](410)"18"
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2022.03.622>

ПОВСЯКДЕННИЙ ДОСВІД МЕШКАНЦІВ РОБІТНИХ БУДИНКІВ ВІКТОРІАНСЬКОЇ АНГЛІЇ

Орест ПІДЛЯСЬКИЙ

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5214-4351>
магістр кафедри нової
та новітньої історії зарубіжних країн,
Львівський національний університет
імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: pidlyaskiy2@ukr.net

Метою статті є на основі оцифрованих архівних записів спеціальних комісій у справах бідних (*Poor Law Commissioners*) проаналізувати й охарактеризувати повсякденний досвід мешканців робітних будинків в Англії (територіальні межі дослідження) XIX ст. (хронологічні межі дослідження).

Робітним будинком називали соціальний інститут, перед яким ставили мету «перевиховати» найбільш вразливі прошарки населення важкою фізичною працею та строгою дисципліною.

Розглядаються такі аспекти буденного життя, як розпорядок дня, харчування, виконання різних робіт пауперами. Охарактеризовано вплив архітектурного коду, переважно строгого та похмурого, на мешканців. В дослідженні робиться акцент на тому, що основним недоліком робітних будинків, який супроводжував їх впродовж усього існування, була деіндивідуалізація людей, які туди потрапляли.

Застосувавши методіку «тотальних інститутів» канадського соціолога Ірвіна Гофмана, було з'ясовано, наскільки ця інституція впливала на людей, яким довелося пожити в її стінах.

Методологічну основу праці становлять принципи об'єктивності та історизму.

Ключові слова: британська соціальна політика, бідність, Вікторіанська Англія, пауперизм, повсякденне життя, робітні будинки.

Orest PIDLIASKYI

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5214-4351>
Student of the master's program «History and Archeology»
The Ivan Franko National University of Lviv,
Department of Modern and Contemporary History of
Foreign Countries,
1, Universytetska str., 79000, Lviv, Ukraine,
e-mail: pidlyaskiy2@ukr.net

EVERYDAY EXPERIENCE OF WORKHOUSE'S RESIDENTS OF VICTORIAN ENGLAND

Introduction. The problem of poverty and the fight against it was relevant in Britain in the XIX-th century, as it developed rapidly economy and industry, which in turn increased social inequality and poverty. One of the main ways to combat poverty at that time were Workhouses which aimed to «re-educate» the poorest classes of the population through hard physical labor and strict discipline.

Problem Statement. After the legislative reform of 1834, stricter rules and regulations began to be introduced in the Workhouses throughout the country, which made life much more difficult for the poor who found themselves there. Inadequate treatment of residents by staff was not uncommon and had not been addressed at the state level for a long time. However, the paupers themselves could often deliberately disturb the order in the Workhouses in order to improve their conditions.

Purpose. In the article on the basis of digitized archival records Commissions for the poor is analyzed the daily experience of the inhabitants of the English Workhouses.

Methods. The general scientific methods of analysis and synthesis, as well as special scientific comparative-historical and chronological methods are used in the work. The author adheres to the principle of historicism. Also was used the method of «total institutions» of the Canadian sociologist Irwin Hoffman.

Results. It was found that the main problem of Workhouses was not so much the living conditions as the deindividualization and dehumanization of the inhabitants of these institutions. The same uniform, strict agenda, lack of personal space, all these attributes haunted the Workhouses during the XIX-th century and have not been resolved to the end.

Conclusion. Workhouses were one of the most controversial aspects of British social policy in the XIX-th century. The reform of 1834, which introduced the practice of providing assistance to the poor exclusively in Workhouses, was often criticized and further tried to supplement.

Strict regulation of daily affairs, uniforms, system of punishments and rules of conduct — all were everyday and traumatic experiences of residents.

Keywords: British social policy, poverty, pauperism, Victorian England, workhouses, history of everyday life.

Вступ. Проблема бідності і боротьби з нею була актуальною в Британії дев'ятнадцятого століття, оскільки в ній стрімко розвивалась економіка і промисловість, що в свою чергу збільшувало соціальну нерівність і чисельність бідних прошарків населення. В Об'єднаному королівстві діяло декілька державних соціальних програм, спрямованих на підтримку бідняків (*Poor Law*), частина з яких були прийняті ще в кінці XVI ст. в часи правління Єлизавети I (тому їх ще називають «Єлизаветинськими законами»). Одним з основних способів допомоги було надання грошових і матеріальних пільг нужденним (*outdoor relief*). Іншим видом підтримки були робітні будинки (*indoor relief, workhouse*) — громадські установи, куди могли звернутись бідні для поселення, а за утримання мали виконувати певний об'єм роботи, який залежав від їхнього фізичного стану. Опікувалися такими будинками локальні парафії, які збирали спеціальний податок з прихожан, тому матеріальний стан цих установ залежав від величини та достатку місцевого населення. Місцевим адміністраціям було вигідніше адресно надавати допомогу бідним, аніж утримувати робітні дома, тому останні до XIX ст. були не надто поширені.

З початком XIX ст. стрімко збільшувалась кількість населення в Англії, паралельно відбулась низка економічних криз, що вплинуло на чисельність бідних у країні. Податки на утримання бідних зростали, і уряд був змушений реформувати існуючу систему допомоги бідним. З цією метою в 1832 р. створили спеціальну Королівську комісію у справах бідних (*Royal Commission into the Operation of the Poor Laws 1832*), перед якою поставили завдання знайти можливі способи реформування цієї системи. Через два роки комісія підготувала звіт по проведеній роботі, в якому висунула ряд тез щодо вдосконалення, зокрема:

- поділити всіх мешканців робітних домів на низку категорій, насамперед на працездатних і непрацездатних з метою індивідуального підходу;
- скасувати надання адресних пільг (*outdoor relief*);
- централізувати систему допомоги бідним, поділивши країну на ряд округів (*Poor Laws unions*), в які входитимуть декілька парафій. Кожен округ має збудувати робітний дім;
- імплементувати в робітні дома сувору дисципліну і порядок, збільшивши кількість робочих го-

дин, зменшити таким чином привабливість робітних домів, що має спонукати бідняків шукати роботу самостійно.

Після реформи 1834 р. нова система отримала назву Нове законодавство про бідних (*New Poor Law*), а систему до 1834 р., відповідно, почали називати Старим законодавством про бідних (*Old Poor Law*).

Деякі з описаних рекомендацій можуть здатися жорсткими для сучасного сприйняття, однак потрібно розуміти, що тодішнє уявлення людей про соціальні норми було іншим. В цей період був поширений стереотип, що усі безробітні, в яких не було явних ознак хвороби або травми, були ледарями і неробами, а тому самі винні у своїй бідності, їх називали «нечесними бідними» (*undeserving poor*). Відповідно, необхідно було створити такі умови, в яких вони були б змушені шукати роботу. Такий підхід спровокував жваву дискусію. Критики акцентували увагу на тому, що у багатьох пауперів об'єктивно немає можливості знайти роботу через перенаселеність великих міст і недостатню кількість робочих місць. Проте в англійському парламенті виявилось більше прихильників цього підходу, тому 1834 р. прийнято Закон про внесення поправок до Законодавства про бідних (*Poor Law Amendment Act 1834*), який вводив більшість рекомендацій Королівської комісії в дію. По всій Англії в наступні роки були збудовані сотні робітних домів, в яких запроваджувались нові порядки і норми.

Функціонування робітних будинків є одним із ключових питань для британської історіографії. Але дослідники звертали увагу насамперед на політичний і соціальний аспект цієї проблематики. Зокрема, відзначимо праці Майкла Роуз [1], Крістіана Сіла [2], Роберта Хамфріса [3], Лорі Чарльзворта [4], та Крістіан Халлса [5]. Водночас автори нерідко залишали поза фокусом індивідуальний, буденний досвід самих мешканців таких установ, те, як вони жили і пристосовувались до нових умов. Тому метою статті є на основі оцифрованих архівних записів спеціальних комісій у справах бідних (*Poor Law Commissioners*) проаналізувати й охарактеризувати повсякденний досвід мешканців робітних будинків в Англії XIX ст.

Основна частина. Впродовж XIX ст. кількість і склад мешканців робітних будинків (далі — РБ)

змінювався залежно від соціально-економічної ситуації в країні. В періоди економічного росту та стабільності чисельність мешканців РБ зменшувалась, а в часи криз і зниження зарплати — збільшувалась [6, р. 645—647]. Таким чином, ця інституція була своєрідним «лакмусовим папірцем» епохи, який показував реальний стан справ у соціумі. Потрапляння в РБ для людини в більшості випадків було добровільним, хоч і вимушеним рішенням, пов'язаним зі складними життєвими обставинами. Люди, які звертались в РБ за допомогою, автоматично змінювали юридичний статус — до 1918 р. проживаючі в робітних будинках не мали права голосу на виборах [7, р. 144].

Комісія у справах бідних виділила чотири соціальні категорії людей [8, р. 306], які були основними мешканцями РБ. Першочергово це, т. зв. «недієздатні» (*infirm, impotent poor*), які через хвороби та старість не могли себе забезпечувати; малолітні діти 7—13 років (половина були сиротами); працездатні чоловіки (*able-bodied*) і працездатні жінки Ці категорії мали проживати роздільно в окремих блоках будівлі з індивідуальними умовами утримання [8, р. 307]. Зокрема, для дітей передбачалось створення початкових класів, а для важкохворих — спеціальні медичні кімнати. Звичайно, на практиці такі умови не завжди створювались, оскільки локальні адміністрації часто не мали достатньо ресурсів для їх реалізації. Проте у великих містах чиновники слідували за дотриманням приписів.

Загалом, більшість мешканців РБ впродовж ХІХ ст. складали чоловіки старшого віку та малолітні діти [9, р. 764—762]. До кінця століття кількість дітей значно зменшилась (для них були створені спеціальні інтернати), натомість зросло число старших людей [10, р. 83—85]. Власне ці категорії бідних були найбільш вразливими і без допомоги родичів забезпечити себе не могли, отож самотні були змушені йти на «крайній крок» і відправлятися в РБ. Працездатні чоловіки і жінки відносно рідко йшли на утримання РБ, переважно їх до цього спонукали важкі економічні кризи, хвороби, неможливість знайти роботу і втрата годувальника (для жінок). В таких умовах вони могли використовувати РБ як тимчасові прихистки на час пошуку роботи і нового житла, така «тимчасова міграція» в РБ була особливо поширена в аграрних районах [11, р. 80—81].

Перше, з чим стикались паупери, коли потрапляли в РБ — це будівля закладу, в якій вони мали проживати. Ці споруди були однією з ознак епохи, вони відігравали важливу роль у формуванні соціальної групи й ідентичності пауперів. Очільник одного з адміністративних округів (*Poor law union*) зауважив: «Інституція профсоюзного робітного дому представляє таку ж характерну особливість нової системи, як і сама будівля, яка вписується в ландшафт регіону, де вона була збудована» [12, р. 9]. Скоро нові РБ здобули епітет «бастилія», оскільки, на думку громадськості, уособлювали несправедливо жорстке утримання бідняків [13, р. 11].

Архітектурна форма РБ мала відповідати ідеології Вікторіанської моралі. Такі інституції мали стримувати лінь і неробство, карати аморальних і винних, виправляти тих, хто «збився з правильної дороги» [14, р. 124]. Відтак держава виступала в ролі «наглядача», який котролював поведінку «блудних дітей», тобто бідних громадян. РБ розміщувалися віддалено від населених пунктів, часто на околицях провінцій або великих індустріальних міст [14, р. 125]. Ця ситуація була вмотивована двома чинниками. По-перше, багато РБ будувались після 1834 р., тому не завжди була вільна земля в рамках міста. По-друге, через стигматизоване сприйняття пауперів їх намагалися фізично відділити від решти громадян, продемонструвати їхню «неповноцінність» [15, р. 115]. Необхідно зробити важливу заувагу, хоч новий закон про бідних від 1834 р. мав на меті централізувати систему допомоги бідним, на практиці локальні адміністрації все ж зберігали певний рівень автономії, тому сказати, що розміщення й архітектурний вигляд РБ були строго задані згори, теж буде не зовсім коректно. Щоб збудувати новий РБ в адміністративному окрузі (*Poor law union*) потрібна була згода місцевих чиновників або платників податків. А для розширення вже наявної будівлі можна було обійтись без неї, однак за умови, що витрачена сума не перевищуватиме однієї десятої річної суми бюджету округу [16, р. 56—57].

В більшості випадків сільські РБ дотримувались класичних, традиційних стилів, які відповідали їхнім потребам — економність і функціональність. В таких округах РБ частіше перебудовували з уже існуючих споруд, насамперед через нестачу фінансових ресурсів. Також у сільських районах відносно рід-

ко дотримувались поділу мешканців за категоріями і створення їм спеціальних умов. Прикладом сільсько-го РБ може бути Саутвел (іл. 1), який виглядає досить строго і по «пуританськи» [14, р. 127].

Водночас, індустріальні РБ, такі як в Лондоні (іл. 2), прагнули підвищити свій статус за допомогою домінуючого, авторитетного стилю, який асоціював робітний будинок з принизливими образами, що розповсюджувались ЗМІ. Міські адміністрації, споруджуючи РБ часто обирали одного й того ж архітектора та приймали типові, індустріальні стилі, які пропагували домінування, авторитет і порядок. У містах були поширені РБ коридорного типу, оскільки вони займали відносно менше місця і їх легше було вписати в міське середовище [15, р. 118].

Як відзначали сучасники, архітектура РБ пригнічувала людей, показувала їхню безпомічність перед домінантною інституцією. Це впливало на самоусвідомлення людей, які туди потрапляли, часто позбавляло їх гідності і самоповаги. Відомий американський письменник і журналіст Джек Лондон (1876—1916) провів на початку ХХ ст. розслідування про життєві умови бідних мешканців Східного Лондона. Він писав і про Лондонські робітні дома, та яке похмуре враження вони викликали в знедолених людей [17, р. 46—49].

Найважливішою функцією РБ, на думку тодішніх чиновників [8, р. 230—231], було дотримання суворої дисципліни й уніфікація, яка уподібнювала ці заклади з в'язницею. Про схожість цих інституцій почали говорити, як тільки Акт 1834 р. ввійшов у дію, однак творці нового законодавства стверджували, що ставили перед собою благу ціль. Вони наголошували на важливості зменшення загального числа бідняків. Відповідно, для досягнення цієї мети мали вводитись ряд заходів. Окрім строгої дисципліни, створювалась уніформа тюремного зразка (іл. 3), заборонявся самовільний вихід за межі РБ, введено щоденний графік і забезпечено важкою роботою [18, р. 66].

Суворі заходи були вмотивовані й порушенням загального порядку РБ самими пауперами, підтвердження чого можемо знайти в багатьох звітах того часу [8, р. 52—54]. В цьому контексті буде не зовсім достовірно розглядати мешканців РБ виключно як «безпомічних жертв» системи [19, р. 75]. Згадки про неналежну поведінку пауперів можемо знайти

Іл. 1. Сільський робітний будинок в Саутвелі, збудований у функціональному стилі, без зайвих декорацій

Іл. 2. Міський робітний будинок в Лондоні, район Пекхем, збудований у строгому, модерному стилі

Іл. 3. Уніформа сиріт, які проживали в робітних домах

в тогочасній пресі. Ось, наприклад, уривок з газети «The Times» за 1866 р.: «Улюблений спосіб прояву бунтівного духу у пауперів — знищення свого власного одягу, однак вони знають багато інших способів досолити тим, хто їм допомагає. Деякі вперто відмовляються вставати вранці; інші лютують, коли їх просять попрацювати на каменоломнях або обробляти клоччя, в обмін на нічліг; інші, особливо жінки, нападають на комендантів та матрон з нецензурною лайкою, із чистої злоби. Ці порушення дисципліни стають настільки поширеними, що вимагають жорстких запобіжних заходів, і змушують засумніватися в тому, що наше співчуття до пауперів не було надто великим [15, р. 178].

Деструктивна діяльність пауперів проявлялась у різних формах індивідуальної та колективної поведінки — від відмови працювати, знищення майна

робітного будинку та нападів на персонал до скарг суддям, петицій і листів уповноваженим чиновникам у справах бідних (*Poor Law Commissioners*) [20, р. 138]. Мотивація була різною, від ментальних хвороб частини мешканців [21, р. 43—51] до намагання полегшити внутрішній розпорядок РБ. Про причини такої поведінки пише Девід Грін, відомий дослідник соціальної історії Англії. Він наголошує на проблемі, з якою зіткнулися місцеві чиновники, намагаючись підпорядкувати собі пауперів, які мали чітке уявлення про свої «права» за Новим законом про бідних — або, точніше, тих, хто добре розумів юридичні та моральні зобов'язання чиновників щодо до них і відчував, що ці зобов'язання не виконуються. Вони мали певне уявлення про мінімальні вимоги до утримання, на які могли розраховувати, і були готові боротися за те, щоб ці стандарти не опускалися нижче допустимих норм [15, р. 157—159].

Уповноважені комісари у справах бідних розуміли необхідність регулювання дисципліни в РБ, тому 1842 р. були додатково видані Загальні правила робітних будинків. Вони регламентували усі аспекти внутрішнього розпорядку РБ, а саме типи правопорушень, види трудових покарань, повноваження персоналу щодо мешканців тощо [20, р. 140]. Правопорушення і покарання за нових правил були поділені на дві умовні категорії. Були тривіальні проступки, такі як шум, нецензурна лексика, відмова від роботи і невиконання наказів, вони карались «дієюю» з води і хліба на 48 годин, і забороною на «предмети розкоші», такі як чай, масло, сир, фрукти. Тих пауперів, які провинились вдруге за тиждень, могли віднести до розряду «постійних порушників спокою», і за наступні провини, навіть легкі, карати суворіше. До другої категорії, т. зв. «серйозних правопорушень», відносили: образи персоналу РБ, напад на іншого мешканця або представника персоналу, пияцтво і дебош, пошкодження майна РБ, а також «вульгарна поведінка». Відповідно, за це були передбачені суворіші покарання — скорочення харчового пайка на довший термін, утримання в одиночній кімнаті, тюремне ув'язнення за особливо важкі злочини [20, р. 141].

Як бачимо з перелічених фактів, порядки в РБ були хоч і регламентованими, однак не більше, аніж цього потребує дотримання загальної дисципліни. Все ж сприйняття пауперами цих адміністративних

заходів було неоднозначним, інколи вони вважали їх несправедливим. І в частині випадків їхні відчуття були оправдані, оскільки локальні адміністрації РБ могли зловживати своїми обов'язками. Як вже зазначалось, частина мешканців прагнула відстоювати свої права і не хотіла терпіти свавілля персоналу та важкі умови проживання і праці. Мешканці РБ нерідко писали сарги на адміністрацію Комісарам у справах бідних, в яких відзначали, що перші, намагаючись зекономити ресурси, створювали «нестерпні» умови проживання для бідняків, наприклад, давали неякісну їжу, не забезпечували належний рівень медичних послуг, примушували виконувати важкі роботи тощо [15, р. 185].

Як приклад неадекватного поведіння адміністрації РБ, згадаємо одну з найгучніших справ того часу, яка широко висвітлювалася в пресі, а саме Андоверський скандал [22, р. 14]. У серпні 1845 р. стало відомо, що мешканці РБ в Андовері були змушені через голод «обглодувати напівгнилі кістки, які мали подрібнювати для виробництва добрив» [7, р. 15]. Продовольчі пайки пауперів, встановлені місцевою адміністрацією РБ були меншими, ніж того вимагали правила, визначені Центральною комісією із закону про бідних (*Poor Law Commission*), людей фактично залишали напівголодними. Завідувач робітного будинку Колін Макдугал списував частину коштів і ресурсів РБ на особисті потреби, про що знали регіональні чиновники, які його покривали. Крім неналежного годування мешканців часто заставляли виконувати великі об'єми роботи, а за відмову працювати карали в нерегламентований спосіб. Також були зафіксовані випадки пияцтва і сексуального домагання до жінок з боку Макдугала, які систематично повторювались. Зрештою, завдяки публічному резонансу і особистому втручання низки відомих парламентарів, була створена спеціальна комісія, яка розслідувала порушення як адміністрації РБ, так і регіональних чиновників. Всі причетні були звільнені, однак подальшого покарання не понесли [7, р. 48, 207].

Хоча таких гострих скандалів, як в Андовері, на практиці було не так багато, цей приклад показовий у тому, наскільки персонал РБ міг неадекватно поводитись з пауперами. Джек Лондон відзначав, що стикався з бідняками, які були готові «радіше кинутись у темні води Темзи, ніж піти в робітний

дім» [17, р. 157], оскільки розуміли, які важкі умови їх там чекають. Цей епізод ілюструє, наскільки «нестерпним місцем» робітні будинки були в ув'язнених бідняків, які туди ще не потрапили.

Попри все більшість пауперів прагнула знайти прихисток в РБ через складні життєві обставини. На практиці, взаємовідносини між персоналом і пауперами залежали від того, як дві сторони зможуть домовитись про співжиття і порядок [19, р. 79]. В цьому контексті необхідно розглядати внутрішні порядки в РБ не як «тиранію адміністрації над ув'язненими бідняками» чи «негідних і лінивих пауперів, які постійно бунтують», а як складну соціальну систему договорів і компромісів, покликану підтримувати загальний порядок і спокій у відносно обмеженому просторі (мається на увазі, звичайно, територію робітного будинку). На нашу думку, така інтерпретація буде більш науковою і спроможною глибше пояснити цей аспект.

Потрапивши в РБ, паупери, які були класифіковані як дієздатні, були зобов'язані виконувати певний об'єм робіт, щоби відпрацювати своє проживання. Для того, щоби належно працювати, потрібно ситно їсти, відповідно, ці два аспекти життя в РБ були одними з ключових для людей, які там проживали. В науковій літературі тривають дискусії, наскільки достатнім і «здоровим» було харчування [23, р. 941—942]. Проблема полягає в тому, що дослідники нерідко переносять сучасне розуміння «здорового харчування» на реалії середини ХІХ ст., не враховуючи контексту періоду. Станом на першу половину та середину ХІХ ст. інституційне або державне харчування сприймалось тодішніми чиновниками як метод запобігання великому голоду та безладу, пов'язаних з ним, а не «намаганням нагодувати всіх обездолеваних», як сьогодні. Тобто урядовці ставили перед собою мету дотримання соціального порядку як в рамках робітного дому, так і в соціумі загалом. Щойно з 1850—1860-х років розвиток біології і медицини вийшов на вищий рівень, що змінило розуміння стандартів «здорового раціону» та вплинуло на систему харчування в РБ, зробивши її «ситнішою» та якіснішою [23, р. 943—944]. А в період першої половини — середини ХІХ ст. випадки зумисного скорочення харчування, навіть з урахуванням згаданого контексту, не були рідкістю. Незважаючи на те, що рекомендаційні списки «достатнього харчуван-

Іл. 4. Спільний щоденний прийом їжі в робітному будинку (чоловіки та жінки обідали окремо)

ня», які випускала Комісія (*Poor Law Commission's recommended dietaries*), були «скромними», очільники місцевих РБ могли ще більше їх урізати, посилячись на економічну скруту [24, р. 44; 25, р. 15].

Інколи раціон мешканців РБ залежав від роботи, яку вони виконували: чим більша фізична навантаження, тим більший раціон отримували робітники. Загальна кількість (вага) продуктів була важливіша за її якість. Було підраховано, що сільські робітники зазвичай споживають сімнадцять унцій (481 г) їжі на день, міські «механіки та промисловці» — від вісімнадцяти до двадцяти чотирьох унцій (до 680 г), а чоловіки, зайняті на роботах, які потребують особливих фізичних навантажень, такі як каменярі та лісоруби, споживають до тридцяти (до 850 г). Цю систему намагались запровадити для всіх РБ, однак законопроект не знайшов широкої підтримки [23, р. 945].

В РБ процес прийому їжі був частиною дисциплінарного виховання. Мешканці по черзі заходили у велику їдальню, де брали посуд з їжею, у тиші вони мали сісти за стіл і промовити спільну молитву (іл. 4). Алкогольні напої були строго заборонені на території РБ, порушення дисципліни в стані алкогольного сп'яніння було обтяжуючим чинником. Щодо бідняків могли застосовуватися серйозні обмеження в харчуванні якщо вони порушували правила РБ, наприклад не дотримувались необхідної тиші під час прийому їжі, вживали нецензурну лексику, симулювали хворобу, або відмовлялися прибирати чи працювати [26, р. 98—100].

1860—1870-ті рр. стали часом змін у сприйнятті бідності британським політичним середовищем. В

Іл. 5. Мешканець робітного дому на каменоломних роботах

цей період медицина збагатилася значним багажем знань, пов'язаним із правильним харчуванням, і, таким чином, значно зміцнила свій авторитет в харчовій сфері. Розвиток медицини вплинув і на санітарні норми в РБ, оскільки в них нерідко спостерігались такі порушення як переповненість людьми, поширеність заразних хворіб, відсутність кваліфікованого медичного персоналу. Ось як про це писав один із журналістів медичного журналу Ланцет 1865 р.: «За останні роки суспільство в Англії зазнало багато важливих змін, але жодна з них не була такою значною як переміна відносин між вищими і середніми класами та бідняками. Ці зміни були в напрямку більш співчутливого та доброго ставлення до останніх. В цьому процесі перемену суспільної думки медична професія взяла активну участь; зокрема вона виявила особливий інтерес до піклування про тих бідних людей, які були залишені на утримання державою, частина з них залишається у важкому стані з хворобами і негараздами» [27, р. 14].

Як вже відзначалось, дієздатні мешканці РБ (*able-bodied*), були зобов'язані працювати, і це був один із найзаплутаніших аспектів дисципліни в робітних будинках. Мета праці в робітних будинках була ситуативною і не чіткою. При Старому законі про бідних адміністрації використовували працю в РБ спорадично, для покарання, або для отримання прибутку. Однак, після наполеонівських воєн, які спричинили економічну кризу, конкуренція на ринку праці зросла, тому підприємці і робітники були незадоволені тим, що паупери з РБ забирали в них роботу (це було найбільш помітно в південно-східних графствах). Відповідно, праця в РБ набула більше

дисциплінарної функції, задля стримування «лінії неробства» (іл. 5). Звіт Королівської комісії 1835 р. наполягав, що мешканці повинні працювати, але не вказував чіткої мети цієї праці [26, р. 101—105]. Фактично, Нове законодавство про бідних закріплювало дисциплінарну сутність роботи, яка перетворювалась в різновид ритуалу, як і спільні обіди та молитви [7, р. 251].

Наведемо декілька прикладів цієї «ритуальної роботи», яку виконували паупери в РБ, і яка часто була не стільки корисна чи прибуткова, як «виснажлива». Розколювання і обробка каменів, найбільш поширена робота для чоловіків, вона могла давати прибуток лише якщо в окрузі йшов ремонт доріг (що було рідко). Оброблення клоччя — цю роботу виконували переважно жінки, однак якщо для чоловіків не було іншої роботи, то їм теж давали це заняття. Цей вид діяльності міг давати певний об'єм стабільних прибутків, готові одиниці продавали морському флоту, проте паупери рідко з цього користались. Оброблення клоччя було досить трудомістким процесом, який потребував спеціальних інструментів, яких часто не було. До того ж ця робота асоціювалась із каторжною, оскільки в'язні тюрем теж її виконували. Одним із символів марної роботи був ручний помол кукурудзи. Працівники РБ встановлювали великі жорна, які потребували значних зусиль для приведення в дію. Отримана мука була нерентабельною на ринку, але її можна було використовувати для приготування низькосортного хліба в робітних будинках. Тільки необхідність підтримки дисципліни виправдовувала використання людської енергії для такої «сізифової роботи» [7, р. 253—255].

Праця мала двоїсте сприйняття в Вікторіанську епоху. По-перше, її розглядали в класичній пуританській традиції як достоїнство і обов'язок перед Богом і суспільством. Стрімкий науково-технічний прогрес і індустріалізація підсилювали цей погляд. Але в РБ ці цінності постійно дискримінувалися. Інституція мала прищеплювати повагу до праці, щоб перевиховати пауперів, але вони сприймали роботу як покарання. У деяких випадках праця переростала у відкриту експлуатацію, особливо коли зменшувалась кількість працездатних пауперів. Нерідко очільники РБ використовували більш умілих робітників для власних потреб на довгостроковий термін. І все-таки майже в кожному РБ можна було знайти престарі-

лих мешканців, які працювали без примусу: робота для них була способом самоповаги і соціального схвалення [28, р. 125—127].

Основною проблемою і недоліком РБ була деперсоналізація, деіндивідуалізація мешканців, позбавлення їх приватності й особистого простору [7, р. 248; 19, р. 74]. Для того, щоби проаналізувати цей аспект з точки зору простих мешканців РБ, варто звернутися до наукового апарату введеного відомим американським соціологом канадського походження Ірвіном Гофманом. Він використовував спеціальний термін «тотальні інституції» — на позначення тих соціальних інституцій, де на відокремленій території утримують певну кількість людей з регламентованим порядком і конкретною метою. І. Гофман робив основний акцент власне на тому, як впливає «тотальна інституція» на людей, які туди потрапляють, і як змінюється їхнє сприйняття свого «Я» і соціуму навколо них. Насамперед він досліджував психіатричні лікарні закритого типу, а також побіжно тюрми, табори військовополонених, монастирі тощо. Як відзначав науковець, один з основних принципів функціонування таких «тотальних інституцій» полягав у тому, щоби скоротити «особистий простір» людини до мінімуму і підкорити її колективному началу [29, р. 10—11]. Робітні дома добре вписуються під визначення «тотальних інституцій». Відштовхуючись від шаблону «тотальної інституції», можемо порівняти його з тими характерними рисами, які були присутні в РБ [29, р. 34].

Першою характерною рисою, яка уподібнювала «тотальні інституції» і робітні дома, був той факт, що всі сторони повсякденної життєдіяльності відбувались в рамках одного обмеженого простору, під пильним контролем. В РБ мешканцям заборонялось виходити в «зовнішній світ» без спеціального дозволу персоналу, вони були розподілені за категоріями в окремі корпуси, і їм не дозволяли спілкуватися з людьми з інших категорій. Особливо від цього страждали матері і їх діти, яких часто розлучали. Ці заборони порушували базові характеристики індивідуальності, такі як свобода пересування і спілкування, що впливало на психіку, роблячи їх асоціальними. Друга характерна риса — це «постійна публічність» — усі мешканці РБ виконували повсякденні дії на очах в інших. Це були і спільні обіди та молитви, де всі виконували однаковий набір жестів, і

спільне виконання роботи, і спільні спальні та прийоми душу. Цей чинник посилювався тим, що всі мешканці були зобов'язані ходити в уніформі, яка виразно відділяла їх від звичайних людей. Під дією цих чинників людина ніби «зливається з колективом», стає його функціональною частиною, індивідуалізованість якої зводиться до мінімуму. До цього можна додати майже повну відсутність особистих речей у мешканців і місць, де можна було б їх зберігати (як от шафок і тумбочок). Ця, на перший погляд, незначна деталь формувала в пауперів відчуття «відчуженості» від об'єктів, які їх оточували, і того місця, де вони проживали.

Наступний аспект — це регламентованість і «ритуалізованість» повсякденних занять людей. В РБ після реформи 1834 р., майже скрізь почали вводити чіткий набір правил, який регламентував усі сфери життя в РБ: як мають проводитись прийоми їжі, в якій годині вставати, а в якій лягати спати, скільки годин виділяти на роботу, види правопорушень і покарань за них тощо. Відчуття постійного нагляду і графіку позбавляв людину відчуття контролю над власним життям. В такій ситуації могло виробитись дві стратегії виживання — «перманентний бунт», коли паупер постійно намагався «протистояти» системі, наскільки міг (порушення правильної поведінки, відмова виконувати роботу, пошкодження свого одягу і т. д.), і «патерналістський синдром», коли людина повністю перекладала відповідальність за своє життя на «систему». Четвертий і останній аспект подібності — існування «кінцевої мети» інституції яка б оправдувала (звичайно, умовно) її існування. Для РБ такою місією було перевиховання пауперів, «наставлення їх на шлях правильний», тобто спроба викоринити (або принаймні послабити) бідність з соціуму. Нагадаємо, що люди тоді вірили, що бідність — це гріх самої людини, її лінь, неосвідченість і невихованість, тому її треба «правильно виховати». Виходячи з цієї «місії», паупери сприймалися соціумом як «неповноцінні» люди, що накладало на них стигму.

Тому можемо констатувати, що методика «тотальних інституцій» досить детально описує індивідуальний досвід мешканців РБ, показує рівень їх деіндивідуалізації. Робітні будинки були напівавтономними структурами, відповідно внутрішній порядок часто залежив від конкретних адміністраторів, тому повністю назвати РБ «тотальним інститутом»

буде перебільшенням, однак певні характерні риси в них були спільними.

Висновки. Робітні доми були однією з найсуперечливіших сторін британської соціальної політики XIX ст. Реформу 1834 р., яка запроваджувала практику надання допомоги бідним виключно в РБ, часто критикували і намагались в подальшому доповнити. Проте, в цих дискусіях рідко згадували самих пауперів, які були змушені особисто пережити наслідки нової системи. Новозбудовані РБ більше нагадували тюрми, аніж виправні заклади. Масивні, гротескні форми пригнічували своїм виглядом людей. Будівлі переважно розташовувались на околиці індустріальних міст або в малозаселених регіонах, щоби підкреслити стигматизуюче ставлення суспільства до бідності.

В РБ вводились строгі порядки і уніфікація задля контролю і «перевиховання» пауперів. Суворі правила інколи могли переростати в знущання з боку персоналу, якщо їх не задовільняла поведінка мешканців. Система харчування в інституції також була досить неоднозначним питанням. Незважаючи на те, що центральна комісія встановлювала чіткі норми їжі, яку мали отримувати паупери, локальні адміністрації нерідко «економили» ці ресурси, залишаючи їх на свою користь. Робота, яку виконували мешканці для відпрацювання свого проживання, досить часто була марною і призначеною виключно для «перевиховання» працею. Тому люди йшли в РБ лише в найважчих житєвих ситуаціях, бо розуміли всі недоліки проживання там. Хоча частина пауперів справді були, як тоді казали «нечесними бідними» (тобто свідомо не хотіли працювати) і намагались знайти в РБ «легкого хліба», більшість же йшли на такий крок від безвиході, у стані хвороби, через старість або відчай.

З розвитком соціальних інститутів і науки в другій половині XIX ст. ситуація в РБ дещо покращилась, зокрема реформували систему харчування і гігієнічних норм. Однак там лишалось ще багато проблем, які так і не були вирішені до кінця існування цієї інституції (1948 р.). Однією з основних проблем РБ, яка супроводжувала їх упродовж всього існування, була деіндивідуалізація людей, які туди портапляли. Застосувавши методику «тотальних інститутів» соціолога І. Гофмана, ми побачили, наскільки відчутно страждала психіка пауперів, яким доводи-

лось приходити в стіни цієї інституції. Жорстка регламентація щодених справ, уніформа, система покарань і правил поведінки — все було повсякденним і травматичним досвідом мешканців.

1. Rose M. *The Relief of Poverty, 1834—1914*. Manchester: Macmillan Education Ltd, 1986.
2. Seal C. *Poor Relief and Welfare: a Comparative Study of the Belper and Cheltenham Poor Law Unions, 1780 to 1914*. Leicester: Centre for English Local History University of Leicester, 2009.
3. Humphreys R. *Sin, Organized Charity and the Poor Law in Victorian England*. London: Macmillan Press Ltd, 1995.
4. Charlesworth L. *Welfare's Forgotten Past, A Socio-Legal History of the Poor Law*. New York: Routledge, 2010.
5. Hallas C. Poverty and Pragmatism in the Northern Uplands of England: the North Yorkshire Pennines, 1700—1900. *Social History*. 2000. Vol. 25. P. 67—84.
6. Charles H. Feinstein. Pessimism Perpetuated: Real Wages and the Standard of Living in Britain During and After the Industrial Revolution. *The Journal of Economic History*. 1998. Vol. 58/3. P. 625—658. URL: <http://piketty.pse.ens.fr/files/Feinstein1998.pdf> (accessed November 21, 2021).
7. Crowther A. *The Workhouse System 1834—1929. The History of an English Social Institution*. London: Batsford Academic, 1981.
8. William N., Chadwick E. *Poor Law Commissioner's Report of 1834. The Commissioners for Inquiring into the Administration and Practical Operation of the Poor Laws*. London, 1909. URL: https://oll-resources.s3.us-east-2.amazonaws.com/oll3/store/titles/1461/0169_Bk.pdf (accessed November 21, 2021).
9. Williams S. Paupers Behaving Badly: Punishment in the Victorian Workhouse. *Journal of British Studies*. 2020. Vol. 59. P. 764—792. URL: <https://www.campop.geog.cam.ac.uk/research/projects/workhouses/> (accessed December 1, 2021).
10. Seal C. Workhouse Populations in the Cheltenham and Belper Unions: a Study Based on the Census Enumerators' Books, 1851—1911. *Family & Community History*. 2010. Vol. 13/2. P. 83—100. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1179/146311810X12851639314075> (accessed December 1, 2021).
11. Harley J. Material Lives of the Poor and their Strategic Use of the Workhouse during the Final Decades of the English Old Poor Law. *Continuity and Change*. 2015. Vol. 30. P. 71—103. URL: <https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/D2677C2CDD51E862B92A7811A1B5026C/S0268416015000090a.pdf/material-lives-of-the-poor-and-their-strategic-use-of-the-workhouse-during-the-final-decades-of-the-english-old-poor-law.pdf> (accessed December 1, 2021).

12. Sclater W. *A Letter to the Poor Law Commissioners of England and Wales on the Working of the New System*. Basingstoke, 1836.
13. Baxte W. *The Book of the Bastilles, or the History of the Working of the New Poor Law*. London, 1841.
14. Newman C. To Punish or Protect: The New Poor Law and the English Workhouse. *International Journal of Historical Archaeology*. 2014. Vol. 18/1. P. 122—145. URL: <https://www.jstor.org/stable/24572708> (accessed December 3, 2021).
15. Green D. *Pauper capital: London and the Poor Law, 1790—1870*. London: MPG Books Group, 2010. URL: [https://pdf.zlibcdn.com/dtoken/075dd0c8e089321324e311110178b2ea/Pauper_Capital_London_and_the_Poor_Law,_1790-1870_2573540_\(z-lib.org\).pdf](https://pdf.zlibcdn.com/dtoken/075dd0c8e089321324e311110178b2ea/Pauper_Capital_London_and_the_Poor_Law,_1790-1870_2573540_(z-lib.org).pdf) (accessed December 3, 2021).
16. Mahon J. *The Poor Laws as They Were and as They Are, or Recent Alterations in the Poor Laws by the Statute*. London, 1835.
17. London J. *The People of the Abyss*. New York: Grosset & Dunlap, 1907.
18. Brundage A. *The English Poor Laws, 1700—1930*. Basingstoke, 2002.
19. Jones P., King S. *Pauper Voices, Public Opinion and Workhouse Reform in Mid-Victorian England*. Cham: Palgrave Macmillan, 2020. URL: <https://link.springer.com/book/10.1007%2F978-3-030-47839-1#about> (accessed December 10, 2021).
20. Green D. Pauper Protests: Power and Resistance in Early Nineteenth-Century London Workhouses. *Social History*. 2006. Vol. 31/2. P. 137—159. URL: <https://www.jstor.org/stable/4287329> (accessed December 8, 2021).
21. Alistair E. *Medical Care in the Workhouses in Birmingham and Wolverhampton, 1834—1914*. Birmingham: University of Birmingham, 2014.
22. Andover Union: Horrible Disclosures. *Northern Star*. August 16, 1845. P. 14. URL: <https://www.british-newspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000091/18450816/042/0014?browse=true> (accessed December 15, 2021).
23. Miller I. Feeding in the Workhouse: The Institutional and Ideological Functions of Food in Britain, 1834—70. *Journal of British Studies*. 2013. Vol. 52. P. 940—962.
24. *Second Report from the Select Committee on the Poor Law Amendment Act, Reports of Committees*. London, 1837.
25. *Seventh Report from the Select Committee on the Poor Law Amendment Act, Reports of Committees*. London, 1837.
26. *Annual Report of the Poor Law Commissioners for England and Wales*. London: W. Clowes and Sons, 1835. URL: https://books.google.com.ua/books?id=Ho0SAAAIAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gb_s_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (accessed December 22, 2021).
27. The Lancet Sanitary Commission for Investigating the State Infirmaries of Workhouses. *The Lancet*. July 1, 1865. P. 14. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0140673602398891> (accessed december 27, 2021).
28. Townsend P. *The Last Refuge: a Survey of Residential Institutions and Homes for the Aged in England and Wales*. London: Routledge And Kegan Paul, 1962.
29. Гоффман Э. *Тотальные институты. Очерки о социальной ситуации психически больных пациентов и прочих постояльцев закрытых учреждений*. Москва: Элементарные Формы, 2019. URL: https://socioline.ru/files/5/309/goffman_e._-_totalnye_instituty_-_2019.pdf (доступ 29 декабря, 2021).

REFERENCES

- Rose, M. (1986). *The Relief of Poverty, 1834—1914*. Manchester: Macmillan Education Ltd.
- Seal, C. (2009). *Poor Relief and Welfare: a Comparative Study of the Belper and Cheltenham Poor Law Unions, 1780 to 1914*. Leicester: Centre for English Local History University of Leicester.
- Humphreys, R. (1995). *Sin, Organized Charity and the Poor Law in Victorian England*. London: Macmillan Press Ltd.
- Charlesworth, L. (2010). *Welfare's Forgotten Past, A Socio-Legal History of the Poor Law*. New York: Routledge.
- Hallas, C. (2000). Poverty and Pragmatism in the Northern Uplands of England: the North Yorkshire Pennines, 1700—1900. *Social History*, 25, 67—84.
- Charles, H. (1998). Feinstein. Pessimism Perpetuated: Real Wages and the Standard of Living in Britain During and After the Industrial Revolution. *The Journal of Economic History*, 58 (3), 625—658. Retrieved from: <http://piketty.pse.ens.fr/files/Feinstein1998.pdf> (Last accessed 21.11.2021).
- Crowther, A. (1981). *The Workhouse System 1834—1929. The History of an English Social Institution*. London: Batsford Academic.
- William, N., & Chadwick, E. (1909). *Poor Law Commissioners' Report of 1834. The Commissioners for Inquiring into the Administration and Practical Operation of the Poor Laws*. London. Retrieved from: https://oll-resources.s3.us-east-2.amazonaws.com/oll3/store/titles/1461/0169_Bk.pdf (Last accessed 21.11.2021).
- Williams, S. (2020). Paupers Behaving Badly: Punishment in the Victorian Workhouse. *Journal of British Studies*, 59, 764—792. Retrieved from: <https://www.campop.geog.cam.ac.uk/research/projects/workhouses/> (Last accessed 01.12.2021).
- Seal, C. (2010). Workhouse Populations in the Cheltenham and Belper Unions: a Study Based on the Census Enumerators' Books, 1851—1911. *Family & Community History*, 13 (2), 83—100. Retrieved from: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1179/146311810X12851639314075> (Last accessed 01.12.2021).

- Harley, J. (2015). Material Lives of the Poor and their Strategic Use of the Workhouse during the Final Decades of the English Old Poor Law. *Continuity and Change*, 30, 71—103. Retrieved from: <https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/D2677C2CDD51E862B92A7811A1B5026C/S0268416015000090a.pdf/material-lives-of-the-poor-and-their-strategic-use-of-the-workhouse-during-the-final-decades-of-the-english-old-poor-law.pdf> (Last accessed 01.12.2021).
- Sclater, W. (1836). *A Letter to the Poor Law Commissioners of England and Wales on the Working of the New System*. Basingstoke.
- Baxte, W. (1841). *The Book of the Bastilles, or the History of the Working of the New Poor Law*. London.
- Newman, C. (2014). To Punish or Protect: The New Poor Law and the English Workhouse. *International Journal of Historical Archaeology*, 18 (1), 122—145. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/24572708> (Last accessed 03.12.2021).
- Green, D. (2010). *Pauper Capital: London and the Poor Law, 1790—1870*. London: MPG Books Group. Retrieved from: [https://pdf.zlibcdn.com/dtoken/075dd0c8e089321324e311110178b2ea/Pauper_Capital_London_and_the_Poor_Law_1790-1870_2573540_\(z-lib.org\).pdf](https://pdf.zlibcdn.com/dtoken/075dd0c8e089321324e311110178b2ea/Pauper_Capital_London_and_the_Poor_Law_1790-1870_2573540_(z-lib.org).pdf) (Last accessed 03.12.2021).
- Mahon, J. (1835). *The Poor Laws as They Were and as They Are, or Recent Alterations in the Poor Laws by the Statute*. London.
- London, J. (1907). *The People of the Abyss*. New York: Grosset & Dunlap.
- Brundage, A. (2002). *The English Poor Laws, 1700—1930*. Basingstoke.
- Jones, P., & King, S. (2020). *Pauper Voices, Public Opinion and Workhouse Reform in Mid-Victorian England*. Cham: Palgrave Macmillan. Retrieved from: <https://link.springer.com/book/10.1007%2F978-3-030-47839-1#about> (Last accessed 10.12.2021).
- Green, D. (2006). Pauper Protests: Power and Resistance in Early Nineteenth-Century London Workhouses. *Social History*, 31 (2), 137—159. Retrieved from: <https://www.jstor.org/stable/4287329> (Last accessed 08.12.2021).
- Alistair, E. (2014). *Medical Care in the Workhouses in Birmingham and Wolverhampton, 1834—1914*. Birmingham: University of Birmingham.
- (1845, august 16). Andover Union: Horrible Disclosures. *Northern Star* (p. 14). Retrieved from: <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/viewer/BL/0000091/18450816/042/0014?browse=true> (Last accessed 15.12.2021).
- Miller, I. (2013). Feeding in the Workhouse: The Institutional and Ideological Functions of Food in Britain, 1834—70. *Journal of British Studies*, 52, 940—962.
- (1837). *Second Report from the Select Committee on the Poor Law Amendment Act, Reports of Committees*. London.
- (1837). *Seventh Report from the Select Committee on the Poor Law Amendment Act, Reports of Committees*. London.
- (1835). *Annual Report of the Poor Law Commissioners for England and Wales*. London: W. Clowes and Sons. Retrieved from: https://books.google.com.ua/books?id=Ho0SAAAAIAAJ&printsec=frontcover&hl=uk&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false (Last accessed 22.12.2021).
- (1865, july 1). The Lancet Sanitary Commission for Investigating the State Infirmaries of Workhouses. *The Lancet*. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0140673602398891> (Last accessed 25.12.2021).
- Townsend, P. (1962). *The Last Refuge: a Survey of Residential Institutions and Homes for the Aged in England and Wales*. London: Routledge And Kegan Paul.
- Goffman E. (2019). *Total Institutions. Essays on the social situation of mentally ill patients and other inmates of closed institutions*. Moscow: Elementary Forms. Retrieved from: https://socioline.ru/files/5/309/goffman_e._-_totalnye_instituty_-_2019.pdf (Last accessed 29.12.2021) [in Russian].